

Rəsmiyyə Hafiz qızı Babayeva, Esmira Əhmədağa qızı Məmmədova ⁹⁵

İNGİLİS İDIOMALARININ SEMANTİKASI VƏ SINTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. İdiomlar bizim leksikonumuzun bir hissəsidir. Onların istifadəsi dilə xüsusi məna, rəngarənglik qatır. Dilçilik ədəbiyyatında idiom termini xüsusi semantikaya malik sabit birləşmə kimi istifadə edilir. Burada əsas xüsusiyyət onların semantik cəhətdən qeyri müəyyən, tərkibindəki nitq hissələri əsasında təhlil edilməsi mümkün olmayan sabit birləşmələrdən ibarət olmasıdır. İdiomların semantik, morfoloji, sintaktik xüsusiyyətləri ilə əlaqəli bir sıra tədqiqatlar aparılsa da, deyilən fikirlər bir-birindən fərqlənir. C.F.Hokket hesab edir ki, “İdiom mənasının mövcud strukturu əsasında müəyyən edilməsi mümkün olmayan tək morfem və ya mürəkkəb formadan ibarət qrammatik formadır” (1, s. 172). O, hər bir morfemin idiomatik xüsusiyyətə malik olduğunu qeyd edirdi. A.Makkay idiomları qruplaşdırarkən frazeoloji idiomlar terminini irəli sürmüşdür. Bir çox hallarda idiomlar heç bir struktura malik olmayan hazır ifadələr kimi də adlandırılır, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, onlar mühüm daxili struktura malikdirlər. İdiomlar heç bir qrammatik və ya leksik qaydaya tabe olmayan az əhəmiyyətli qeyri-adi birləşmələr kimi deyil, dil nəzəriyyəsində sabit birləşmələrin ən mühüm kateqoriyalarından biri tədqiq edilməlidir.

A.V.Kunin öz məqaləsində qeyd edir: “Hər bir idiomun özünün daxili strukturu vardır - özünün sintaksisi, morfolojiyası, semantikasi vardır. Beləliklə də, idiomlar sabit frazeoloji ifadələrdir, lakin heç bir xüsusiyyətə malik olmayan, heç bir dəyişiklik qəbul etməyən tamamilə daşlaşmış frazalar deyillər. Aşağıdakı misallara diqqət yetirək:

drag his feet – yubatma
he drags his feet – ayaqlarını sürüyür
he is dragging his feet – ayaqlarını sürüyür
he dragged his feet – ayaqlarını dartdı

Bu misallardan görünür ki, artıq qrammatik forma dəyişdirilmişdir. Feillərin zaman baxımından bu cür dəyişikliyi ilk baxışdan minimum görünsə də, idiomların daxili strukturunun mövcudluğuna dəlalət edən ilkin xüsusiyyətlərdəndir. Əks təqdirdə idiomun bir hissəsini təşkil edən **drag** feili, təklikdə müvafiq zaman dəyişikliyinə məruz qala bilməzdi (2, s. 114-132).

Eləcə də ingilis dilində eyni qrammatik struktura malik bəzi idiomların məchul növdə istifadə edilə bilməsi, digərlərinin isə məchul növə çevrildiyi təqdirdə artıq idiomatik mənasını itirərək hərfi məna kəsb etməsi idiomun daxili strukturunun mövcudluğuna dəlalət faktorlarıdır:

Spill the beans-sirri yaymaq
The beans üere spilled- birləşmə idiomudur.
Kick the bucket – ölmək
The bucket üas kicked - birləşmə

Ş.Fernando yazır: “İdiomlar struktur cəhətdən qrammatik dəyişikliyə məruz qala bildikləri kimi, leksik baxımdan da müəyyən dəyişikliyə məruz qala bilirlər. İdiom daxilində sinonim sözlərin istifadəsi buna ən bariz nümunədir. Tərkib hissədəki sözün digəri ilə əvəzlənə bilməsi idiomların öyrənilməsində çətinlik törədən göstəricilərdəndir. Belə ki, idiomlar sabit ifadələr adlansalar da sabitliyi pozan bəzi istisnalar vardır. **He kicked his filthy habit** cümləsində idiom daxilində **filthy** sözünün əlavəsi mümkün olsa da, he kicked the green bucket cümləsində green sözünün əlavəsi nəticəsində birləşmə artıq idiom deyil, hərfi mənaya malik söz kimi qəbul edilir. Eləcə də, idiomlar dəyişilməz birləşmələr adlansalar da, bəzən cümlədə idiom daxilindəki sözlərin ixtisarına da rast gəlinilir: gangle a carrot before the donkey-dangle a carrot” (3, s. 51).

Bəzi idiomlarda sinonim sözlər istifadə edilə bilər, lakin bu bütün idiomlara şamil edilə bilməz.

Change horses in midstream= swap horses in midstream
Pour cold water on something= throw cold water on something
Below the surface=beneath the surface
Dash somebody's hopes= Shatter somebody's hopes
Hand loose= stay loose; Go deep= run deep
Be no good to man or beast= be no use to man or beast
Pull a long face= wear a long face

Break something loose from somebody / something = Cut something loose from somebody / something = Tear something loose from somebody something (s. 43-58).

Cat light on something = Shed light on something = Throw light on something.

Do your level best = Try your level best.

A last- ditch stand = A last-ditch attempt = A last-ditch effort.

No be in the same league = Not be in the same class = Not be in the same steet.

A barrel of laughs = A bundle of laughsh.

Hit the sack = Hit the hay.

Pluck up courage= screw up courage = summon up courage.

A country bumpkin= A country cousin v's. (Oxford Idioms).

⁹⁵ Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Xarici dillər” kafedrasının baş müəllimləri

İ.V.Arnold öz fikrini belə izah edir: “Bu şəkildə söz əvəzlənmələri mümkündür. Lakin yuxarıda verilən misallara ilk baxışdan uyğun gələ biləcək hər hansı söz əvəzlənməsi, məsələn, **alter horses in midstream, add (put) cold water on something, under the surface** və s. kimi əvəzlənmələr idiomun sabitliyini pozur. Bu cür idiomlarda bəzi leksik dəyişiklik mümkün olsa da, yalnız müəyyən sözlər çərçivəsində, yəni məhdud səviyyədə olur. Hər hansı bir dəyişiklik zamanı semantik mənə dəyişilməz qalır, lakin semantik cəhətdən yaxın sözlərin hamısı bir-birilə əvəzlənə bilmir. İdiom istifadə edilməyən diskursda əksər hallarda danışan yeni cümlə qurarkən eyni semantik mənaya malik digər sinonim sözlərdən istifadə edə bilər, lakin hər hansı bir sinonimlik istifadə idiomlar üçün qəbul edilməzdir və onları idiom edən də ilk növbədə məhz sözlərin belə sabitliyidir” (4, s. 156-163).

Beləliklə də, idiomların sabitliyi təkcə onları xarakterizə etmir, həmçinin idiomları daxili struktura malik leksik vahidlər kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Sabitlik sözlərdəki morfemlərə də aid ola bilər. **Laziness** – tənbellik sözündəki **-ness** morfemi “malik olma” mənasını ifadə edir. **-Ness** və **-iry** eyni mənalı morfemlər olsa da, onlar qarışdırıla bilməz. İngilis dilində **-lazity** sözü mövcud deyildir. Söz öz morfemi ilə birlikdə sabit forma olmuş linqvistik vahid kimi qəbul edilir. Eynilə idiom daxilində də sözlərin sabitliyi onları idiom edir. Əgər hər hansı bir fərdi söz belə sabit forma olaraq daxili struktura malik olursa, o zaman idiomların da daxili strukturu barədə danışmaq olar.

A.Healey “English idioms” kitabında qeyd edir: “İdioma hər hansı leksik əlavələrin daxil olması və leksik ixtisarlarda idiomların sabitliyini pozan xüsusiyyətlərdəndir. Belə halda idiom daxilində idiomatik ifadənin dağılması və onun hərfi mənaya keçməsinə səbəb olmayacaq hansı sözün daxili və ya dəyişikliyi çox mühümdür” (5, s. 112-132). Bəzi idiomlar idiomatikliyi itirmədən müəyyən struktur dəyişikliyinə məruz qalırlar. Lakin, məsələn, **kick the bucket** – ölmək idiomu idiomatik mənə saxlanılmaqla heç bir dəyişikliyə məruz qala bilmir, bu isə onun yüksək idiomatikalik dərəcəsinə malik olduğunu göstərir. **He kicked the bucket** idiomunda aşağıdakı heç bir dəyişiklik mümkün deyildir:

He kicked a green bucket yesterday;
He kicked buckets yesterday;
He kicked a bucket yesterday;
He kicked the bucket and the ball yesterday;
The bucket was kicked by him yesterday;
It was bucket which was kicked by him.

Bütün bu hallarda yalnız hərfi mənaya malik cümlələr ortaya çıxır. Cümlələr idiom kimi qüvvədən düşür. Belə cümlələr ümumilikdə dil qaydalarına tabe olsalar da, idiom kimi mənə və qrammatik qaydalara uyğun gəlmirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, qrammatik cəhətdən özünə məxsusluğu ilə fərqlənən idiom daxilindəki sözlər həm morfoloji, həm də sintaktik baxımdan öz qeyri-adiliyi ilə maraq doğururlar. Məsələn, bəzi hallarda sifət, feil, sözönləri isim kimi işləyə bilərlər: *at large, on the cheap, make merry, on the loose, through thick and thin* (sifət isim kimi); *in the know, on the mend, the haves and have-nots, the do's and don'ts* (feil isim kimi); *the back of beyond, the ins and outs* (sözönlü isim kimi). Bu xüsusiyyət təkcə ismə deyil, digər nitq hissələrinə də aid edilə bilər. Belə idiomlar omonim konstruksiyası olmayan idiomlardır. Onlar dilin qayda-qanunlarına tabe olmayan idiomlardır və dildə qrammatik cəhətdən bir nizamsızlıq yaradırlar.

Bundan başqa idiom daxilində sayılmayan isimlər sayılan (*the shifting sands, split hairs, in deep waters, in all weathers, scare the daylight out of somebody* və s.) və ya əksinə, sayılan isimlər sayılmayan isimlər kimi (*play ball with somebody, be no good to man or beast, man to man, put pen to paper, the light of day* və s.) işləyə bilər. U.Vaynrix idiomun omonimliyi haqqında yazır: “İdiomun omonimlik qarşılığı ilə əlaqəli söylədiyi fikirlər maraq doğurur və tətbiq baxımından yararlıdır. O qarşılığı olan idiomları **xalis idiomlar** (pure idioms) sinfində qruplaşdırır. O qeyd etmişdir ki, idiomları idiomatikalik xüsusiyyətinə malik **metaorik metonimik idiomlardan** fərqləndirməyin yollarından biri kimi onların hərfi qarşılıqlarının olması ilə müəyyən etmək olar” (6, s. 43-44). Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əgər idiomun hərfi omonim qarşılığı yoxdursa, metaforik / metonimik ifadələr qrupuna daxil olacaqdır. **Lend an** ifadələrin hərfi qarşılığı vardır. Məsələn, *spill the beans* hərfi olaraq “paxlanı töküüb dağıtmaq”, idiom kimi isə “sirri yaymaq” mənalərini ifadə edir. Eyni xüsusiyyəti təşbehə də aid etmək olar: *as dead as a doornail, as American as apple pie, as blind as a bat, like a cat on hot bricks, like gold dust, as loose as a goose* və s. birləşmələrin omonimlik qarşılıqları yoxdur.

“İdiomların qruplaşdırarkən belə omonimlik xüsusiyyət mühüm rol oynaya bilər, çünki məhz bu xüsusiyyət əsasında İngilis dilində xalis idiomlar (pure idioms) və qismən hərfi mənaya malik frazeoloji idiomlar (semi-idioms) fərqləndirilə bilərlər. Frazoloji idiomlar belə xüsusiyyətə malik olurlar. Həmçinin bu xüsusiyyət idiomu mənə baxımından ən mürəkkəb məcazi ifadə kimi göstərir. Hərfi və məcazi mənada şərh edilən omonimlik xüsusiyyəti idiomlarla bağlı araşdırma apararkən onları qruplaşdırmaqda böyük əhəmiyyət kəsb edir” (7, s. 323).

İdiomun sintaksisi ilə omonimlik hərfi qarşılığı arasındakı sintaksis bir-birinə tamamilə ziddir. Eyni sözlərdən ibarət birləşmələr olsalar da fərqli sintaktik quruluşa malik olurlar. Bu fikri yekunlaşdıraraq demək olar ki, metafora, metonimiya, təşbehdən ibarət idiomların, eləcə də frazeoloji idiomların omonimlik qarşılığı yoxdur. Belə ifadələr tamamilə məcazi formaya malikdirlər, hərfi mənaları yoxdur. Xalis idiomlar isə həm hərfi, həm də məcazi mənaya malik olurlar. Həm hərfi, həm də idiomatik mənə ifadə edə bilən idiomlar daha qədim tarixə malik olurlar. Zaman keçdikcə idiom kimi formalaşan birləşmələrin bəziləri müəyyən dərəcədə dəyişiklik və ya ixtisarla öz ilkin formasını itərərək müasir dövrümüzdə istifadə edirlər.

Nəticə. Beləliklə, qeyd edək ki, idiom daxilində xüsusilə kütləvi informasiya vasitələrində bir sıra dəyişikliklərə, məsələn, söz əvəzlənmələri, sözlərin ixtisarı, yerdəyişməsi, əlavə sözlərin artırılması, köhnə sözlərin yeni sözlərlə əvəzlənmələrinə rast gəlinir. Bu isə idiomlardan fərasətlə istifadə etmək bacarığı tələb edir. İnsan şüuru idiomu qəbul edərkən onun sabit şəkildə işlənməsi ilə bərabər, şəxsin quraşdırma bacarığı da göz önündə tutulmalıdır. Hər idiom dəyişiklik qəbul etmir. İdiom daxilində bütün mümkün ola biləcək dəyişikliklər isə idiomu dəyişdirmək üçün deyil, mətni daha rəğarəng etmək, bəzən yumor hissi qatmaq, bəzən də daha güclü üslubi çalarlar yaratmaq üçün müəllifin və ya danışanın istifadə etdiyi obrazlı formalarlardır. İdiomlar dilin xüsusi bir aspektini təşkil edirlər. Onlar qeyri-adi, sabit birləşmələr deyil, daxili struktura malik, maraqlı, danışığa rəngarənglik qatan çalarlardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hockett C.F. A course in modern English. New York: Macmillan, 1958, p. 172
2. Кунин А.В. Английская фразеология. Москва, 1970, стр: 114-132
3. Chitra Fernando Idiomaticity. Oxford University Press. 1996, p. 51
4. Arnold I.V. The English Word. M., 1986, p. 156-163
5. Healey A. English idioms. Kivung, 1968, p. 112-132
6. U. Weinreich. Problems in the Analysis of Idioms. University of California Press, 1969, p. 43-44.
7. Oxford Idioms (dictionary for learners of English). Oxford University Press. 2006, p. 323.

Açar sözlər: idiom, omonimik xüsusiyyət, sabitlik, semantika, inkişaf

Key words: idiom, omonimic feature, stability, semantic, development

Ключевые слова: идиома, омонимический характер, стабильность, семантика, развитие

Semantics and syntactic features of english idioms

Summary

Idioms are the expressions which cannot be understood from the individual meanings of its constituent parts. They are not directly translated to other languages as they express only figurative meaning. The article shows that each idiom has its own internal structure. Unlike the traditional view of idioms where they are shown like frozen, unchangeable elements, in the article idioms are investigated as expression having their internal structure.

Семантика и синтаксические особенности английских идиом

Резюме

Идиомы – это выражения, которые невозможно понять из отдельных значений его составных частей. Идиомы не переводятся на другие языки дословно, так как они выражают только фигуративное значение.

Данная статья посвящена внутренней структуре английских идиом приведены примеры. В отличие от традиционного взгляда на идиомы, где они показаны как застывшие, неизменные элементы, в статье идиомы исследуются как выражения, имеющие свою внутреннюю структуру.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova